

*Дземба Т.Д.*

*студентка 4 курсу факультету психології, політології та соціології  
Національний університет «Одеська юридична академія»*

## **«ПРОБЛЕМА БЕЗБІЛЕТНИКА»: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

В сучасному суспільстві досить часто виникає ситуація при якій індивід ухиляється від сплати за використання суспільних благ. Дана ситуація у теорії публічного вибору називається проблемою безбілетника. В Україні з нею стикаються всі політичні та економічні актори, що мають відношення до створення суспільних благ, до управління великими організаціями. Проблема безбілетника існує при споживанні як загальнонаціональних, так і міжнародних, локальних, колективних громадських благ. Тому дана проблема вкрай актуальна та потребує досліджень з соціологічного кута зору.

В широкому сенсі слова «безбілетник», «фрірайдер», «заєць»-рівнозначні поняття. Тому досить часто як приклад приводять безкоштовний громадський транспорт, який утримується за рахунок добровільних внесків.

Одним з видатних дослідників, які зацікавилися проблемою безбілетника у контексті організації колективних дій був Менкур Олсон. Парадокс безбілетника Олсона звучить так: «раціональний індивід не бере участі в покритті витрат на соціальні блага, проте користується ними. Це публічні блага, і вони будуть існувати незалежно від того, буде людина платити за них чи ні» [4, с. 169].

Суспільним благом є товар або послуга, доступна громадськості для колективного споживання на неконкурентній основі, тобто споживання блага однією особою не зменшує його доступність для інших. Це наявність свіжого повітря, прибирання сміття, контроль злочинності тощо. М. Олсон вважає, що соціальне благо – це те, що дається всім, але що не можливо використати індивідуально без інших людей.

«Проблема безбілетника» виникає, коли індивід свідомо не бажає платити за суспільне благо, очікуючи отримати вигоду без будь-якої оплати» [2, с. 142]. Вона викликана тим, що в умовах, коли неможливо усунути від

споживання блага тих, хто його не сплатив, у людей менше стимулу оплачувати дане благо. Постає питання: «Чому я повинен платити, коли інші не платять?». Як наслідок, виникає недовіра.

Класичний приклад проблеми безбілетника, авторство якого належить Девіду Г'юму, наводить у своїй роботі «Межі свободи» Дж. Б'юкенен: «Припустимо, кожен житель села знає, що осушення луку виявиться вигідним особисто для нього в тому випадку, якщо витрати будуть рівномірно розподілені між усіма членами групи. Однак, ще більш бажаною для індивіда виявляється ситуація, коли луг осушується іншими, що дозволяє йому отримати виграш, не докладаючи ніяких зусиль. В цьому випадку у кожного індивіда виникне мотив утриматися від будь-яких добровільних дій, мотив настільки сильний, наскільки він вважає, що його власна поведінка не залежить від поведінки інших учасників потенційної соціальної взаємодії» [1, с. 72]. У результаті, все може бути зведено до того, що луг так і залишиться не висушеним (про це вже говорить «дилема в'язня»).

Одним з яскравих прикладів «проблеми безбілетника» є феномен ухилення громадян від сплати податків, які йдуть на забезпечення суспільних благ. В Україні усе ще є тіньові заробітні плати, які дозволяють уникати відповідних внесків до цільових фондів державного соціального страхування, у тому числі до Пенсійного фонду України (проте отримувати пенсії бажають усі без винятку).

Проблема безбілетника полягає в тому, що безбілетники занижують вагу суспільного блага, а це призводить до більш низького обсягу його виробництва в порівнянні з ефективним обсягом. Таким чином, можливість безкоштовного споживання суспільних благ обумовлює неефективність їх виробництва. В кінцевому рахунку це може призвести до ситуації, коли ніхто не буде платити і надання суспільного блага виявиться неможливим.

М. Олсон говорить про економічну модель спільного виробництва благ, на основі якої виділяє декілька основних причин, за якими менша група буде більш успішно забезпечувати себе таким благом, ніж велика: «По-перше, чим більше група, тим менше частка окремого індивіда в загальному прибутку, і тим менше адекватну винагороду за будь-яку групову дію, і тим далі віддаляється група від забезпечення себе оптимальною кількістю блага. По-друге, тому що чим більше група, тим менше частка загального прибутку, що припадає на кожного індивіда або будь-яку підгрупу, тим менше ймовірність того, що будь-яка підгрупа цієї групи, а для окремого індивіда така ймовірність ще значно менше, отримає достатню кількість

блага, щоб нести витрати по забезпеченню навіть малої кількості цього блага ...» [1, с. 77]. В даному випадку М. Олсон демонструє складнощі, які виникають в процесі перетворення раціональних рішень та дій індивідуумів у колективні рішення і дії. Індивід може раціонально діяти у своїх власних інтересах («має мотив до торгів»), але це не призводить до раціоналізації суспільства.

«У великій групі людей кожний учасник отримає дуже незначну частку вигоди від дії, у якій він бере участь з метою задоволення інтересу групи, а отже, не має мотивів для вступу до простору інтеракції. Більше того, раціональна поведінка індивіда полягає у тому, щоб самому увійти до групи, яка не платить, і щоб інші увійшли до групи, яка сплачує витрати. Однак така гра не враховує довготривалу перспективу, за якої найбільшу вигоду приносять саме дії згідно «всеохопних інтересів» (їх М. Олсон протиставляє вузькогруповим). Через такий мотив до «безбілетництва» для виникнення колективної дії у більшості галузей чи груп потрібно багато часу» [5, с. 34].

А. Гомелаура та М. Горний розглядають «проблему безбілетника» як один із видів стратегії політичної поведінки. Вони вважають, що дана проблема характерна і для політичної сфери, зокрема в період виборів.

«Більшість є прихильниками демократії, але при цьому не йдуть голосувати за кандидатів від демократичної партії чи саму партію. Це пояснюється тим, що люди, вірячи в те, що їх (прихильників демократії) досить багато, не йдуть на вибори, вважаючи, що партія чи кандидат перемаже і без урахування їх голосів. Тобто, намагаються отримати благо, не маючи витрат» [3]. У цьому теж прихована «проблема безбілетника».

Хоча всі розуміють, що демократія дає такі блага як: забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, стабільність, можливість захистити свої інтереси, соціальна турбота про населення і все інше, що необхідно для нормального комфортного існування. Якщо всі прихильники демократії будуть сподіватись на інших («що хтось піде і проголосує», «і без мене перемажуть»), тоді є всі шанси, що до влади прийдуть радикальні кандидати чи партії.

Отже, безбілетник – досить типова фігура в будь-яких соціально-економічних та політичних умовах. Проте в період динамічного реформування соціально-економічних і політичних відносин існування безбілетників особливо негативно позначається на житті країни.

Оптимальним для індивідуума є така кількість колективного блага, при якому гранична вигода для групи перевищує граничні витрати в стільки ж

разів, на скільки групова вигода перевищує особисту. До факторів, які впливають на «проблему безбілетника», можна віднести: розмір, стійкість та однорідність групи.

Таким чином, основою добровільної участі індивідів в колективних діях може виступати також взаємна довіра (позитивні взаємні очікування), характерне для малих груп. Важливою умовою в даному випадку є раціональне конструювання соціальної солідарності. Коли добровільні колективні дії неможливі, створення суспільних благ вимагає участі держави (громадського сектора). Її функції в даному випадку полягають в забезпеченні примусового співробітництва, що дозволяє вирішити проблему безбілетника заради підвищення ефективності політичної діяльності.

Перспективними напрямками дослідження і вирішення «проблеми безбілетника» на рівні держави та громадськості є розробка технічно і технологічно оптимальних варіантів виключення неплатників з числа споживачів суспільних благ; урахування даної проблеми при обговоренні та прийнятті законів, що регулюють функціонування житлово-комунального сектора, науки, охорони здоров'я; дослідження можливостей альтернативного фінансування відтворення ключових суспільних благ, якщо наявними каналами їх забезпечення усунути безбілетників складно.

### Література

1. Аузан А. Институциональная экономика [Электронный ресурс] / А. Аузан. – 2006. – Режим доступа: [http://textbook.news/institutsionalnaya-ekonomika\\_799/problema-bezbiletnika-organizatsiya-58932.html](http://textbook.news/institutsionalnaya-ekonomika_799/problema-bezbiletnika-organizatsiya-58932.html)
2. Гаманков Д.В. Основні чинники присутності держави на страховому ринку / Д.В. Гаманков // Актуальні проблеми економіки. – 2012, № 12 (138), С. 140–144.
3. Гомелаура А.С. Стратегии политического поведения: «дилемма узника», «проблема безбилетника» [Электронный ресурс] / А.С. Гомелаура, М.Б. Горный // Молодежный научный форум: Общественные и экономические науки: электр. сб. ст. по материалам XVIII студ. междунар. заочной науч.-практ. конф. – М.: «МЦНО». – 2014, № 11(18). – Режим доступа: <http://nauchforum.ru/node/4943>.
4. Коллинз Р. Четыре социологические традиции / Р. Коллинз, перев. В. Россмана. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 320 с.

5. Яковлев Д.В. Рациональный выбор политических акторов как фундаментальная умова переходу до демократії / Д.В. Яковлев // Актуальні проблеми політики. – 2012, – № 47, – С. 28–36.

**Надозірна М.П.**

*студентка 4 курсу факультету психології, політології та соціології  
Національний університет «Одеська юридична академія»*

## **КОМУНІКАТИВНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

Сучасний етап формування демократичної політики характеризується зрушеннями у взаєминах людини й влади, істотними трансформаціями панівної картини світу, висуванням на історичну авансцену комунікативної раціональності. Новизна становища індивіда в інформаційну епоху позначається такими термінами, як «споживач інформаційних послуг», «реципієнт», «дивідуум» (на відміну від індивідуума епохи модерну), «мереженін» (замість громадянина), «актор», ін., з'являються терміни «медіатизація політики», «медіакратія», «NETократія» [3, с. 72]. Зростає доступність політичної інформації, універсалізується культурний простір, народжуються нові уявлення про дозвілля, вільний час, самореалізацію, саморепрезентацію.

Комунікативна раціональність знаходиться в основі демократичної політики, вона є важливою складовою досягнення індивідуальних та групових компромісів, пошуку консенсусу, формування норм суспільної взаємодії.

Дослідженню політичних комунікацій, аналізу їх ролі у процесі розвитку демократичної політики присвячено наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як В. Бебик, О. Вартанова, Ю. Габермас, І. Засурський, О. Зернецька, М. Кастельс, Н. Костенко, Х.-Д. Кюблер, Дж. Лалл, Г. Ласуел, Н. Луман, М. Мак-Комбс, Г. Оберройтер, Дж. Пітерс, Б. Потятиник, Г. Почепцов, А. Сіленко, О. Соловйов, Д. Яковлев, ін.

Ю. Габермас, який запропонував поняття «комунікативна раціональність» переконаний у можливості досягнення раціональної суспільної згоди, що є основою демократичної політики. Він говорить про